

**KAKO JE DIOKLECIJAN POVEZAO
BRANKA RADICU I DINA DE LAURENTISA
(PRILOG SPLITSKOJ KNJIŽEVNOJ I KULTURNOJ POVIJESTI)**

UDK: 821.163.42.09"19":94(37)-05Diocletianus

Primljeno: 22. VIII. 2013.

Prethodno priopćenje

Prof. dr. IVAN BOŠKOVIĆ

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet u Splitu

Odsjek za hrvatski jezik

Sinjska 2

21000 Split, HR

Branko Radica istaknuto je ime splitskoga društvenoga i kulturnoga života. Bio je novinar, odvjetnik, publicist i književnik, pisac teksta za predstavu 'Agonija rimske imperije i smrt Dioklecijana', libreta za Tijardovićeveu operu o Dioklecijanu te monografije 'Novi Split' i knjiga 'Vodič Splita', 'Salona i Split', 'Josip Hatze' i drugih. Uz mnoštvo kulturološki značajnih priloga napisao je i dramski tekst-spektakl o caru Dioklecijanu. U radu se donosi dokumentacija o tome kako je za realizaciju filma o Dioklecijanu nastojao zainteresirati mnoge institucije i istaknute pojedince. Držimo je vrijednom jer svjedoči o zauzetosti autora na promicanju careve ličnosti kao dijela splitske društvene i kulturne memorije i identiteta.

Ključne riječi: Branko Radica, car Dioklecijan, film, de Laurentis, splitski identitet

Branko Radica¹ jedan je od istaknutih splitskih kulturnih i društvenih radnika. Osim predstave *Agonija rimske imperije i smrt Dioklecijana*, koja je igrana i na pozornici, napisao je i libreto za Tijardovićeveu operu o Dioklecijanu, ali i vrlo zapažene knjige *Novi Split* (monografija), *Vodič Splita*, *Salona i Split*, *Josip Hatze* i druge. Napisao je i mnoštvo kulturološki značajnih i promidžbenih tekstova, a godine 1960. objavio se i zanimljivim dramskim tekstom o Dioklecijanu.

Ne upuštajući se u detaljniji opis dramskoga teksta-dramskoga spektakla, što smo već otprije uradili², kažimo da je u svojoj zanesenosti za realizaciju spektakla o Dioklecijanu Radica nastojao zainteresirati filmske institucije i pojedince, kako bi i filmskim spektaklom velikim učinio splitskoga cara. U tom se smislu obraćao brojnim (jugoslavenskim) filmskim kućama: *Avala filmu* iz Beograda, *Slavija filmu* iz Beograda, UFUS-u, *Lovćen filmu* iz Budve, *Triglav filmu* iz Ljubljane, *Viba filmu* iz Ljubljane, *Bosna filmu* iz Sarajeva, *Vardar filmu* iz Skoplja, *Jadran filmu* iz Zagreba i *Zagreb filmu*. U posjedu smo dokumenata-pisama³ koja to svjedoče. Budući da nisu dostupna javnosti, donosimo ih kao zanimljive i vrijedne kulturološke podatke, a sve kako bismo posvijestili zauzetost ovoga autora na promicanju careve ličnosti kao dijela splitske društvene i kulturne memorije i identiteta.

Kako bi realizirao svoju ideju, Radica je, uz sinopsis i knjigu o Dioklecijanu⁴, na adresu *Lovćen filma* odaslao i popratno pismo sljedećeg sadržaja:

Pošto veliki filmski producenti pokazuju naročit interes za historijske super-filmove, slobodan sam ponuditi vam za takav film svoj sinopsis o rimskom imperatoru Dioklecijanu, koji sam napisao 1960. godine. Kao što vam je poznato Dioklecijan se rodio u Saloni (Solinu, kod Splita), a umro je u svojoj palači u današnjem Splitu. Obzirom na tu činjenicu, razumljivo je i opravdano, da ova značajna historijska ličnost pobuđuje naše zanimanje i da bi film o Dioklecijanu mogli realizirati naši producenti, tim prije što bi se glavnina scena ovog filma morala snimati u našoj zemlji.

Ovaj film, kako sam ga koncipirao, ne bi potsjećao na tzv. 'historijske' filmove tipa 'Quo vadis', 'Hanibal', 'Mesalina', 'Kleopatra' i. t. d., koji su imali malo historijskog, a najmanje napredno-idejnog sadržaja. On bi imao serioznu sadržajnost kao filmovi 'Spartakus', 'Ben Hur' i 'Julije Cesar'. Osnovnu ideju filma istaknuo sam u uvodu sinopsisa, a glavne scene opširno su obradjene u priloženoj knjizi 'Dioklecijan', koju molim da pročitate skupa sa sinopsisom, prije donošenja vaše odluke.

Svjestan sam, da ovakav super film zahtjeva znatna sredstva i da se mogao najlakše realizirati u koprodukciji za koju bi u prvom redu došli u obzir talijanski producenti, pa ukoliko bi vi otkupili moj sinopsis i odlučili da stupite u vezu sa talijanskim producentima, mogao bih vam u tome pomoći jer dobro govorim i pišem talijanski.

Molim vas, da mi potvrdite primitak sinopsisa i knjige i da mi vašu odluku saopćite najdalje kroz mjesec dana da se znam ravnati.

U očekivanju Vašeg. cij. odgovora primite moje srdačne drugarske pozdrave i izraze osobitog štovanja.⁵

Uslijedio je odgovor, ali ne i onakav kakvome se Branko Radica zacijelo nadao. U odgovoru *Lovćen filma* stoji:

Svi članovi umjetničkog sektora pročitali su Vaš tekst "Dioklecijan" i na osnovu njihovih mišljenja umjetnički sektor zaključio je da navedeni tekst ne dolazi u obzir za realizaciju u našem Preduzeću. Nadamo se da ovim naša suradnja neće biti prekinuta.⁶

Isti je učinak polučilo pismo i kod utjecajnih u *Jadran filmu*:

Poštovani družo Radica, Vaš historijski spektakl 'Dioklecijan', koji ste nam ponudili da vidimo mogućnost njegovog filmskog transponiranja, predstavlja vrlo interesantan materijal za historijski spektakl film. Međutim, kako bi troškovi realizacije ovog filma višestruko premašili cijenu koštanja jednog filma u našoj produkciji, ne bi mogli za dogledno vrijeme pomišljati na ekranizaciju Vašeg teksta. Kako Vas ne želimo držati u neizvjesnosti, vraćamo Vam tekst drame i sinopsisa, da bi eventualno mogli, ako želite, kontaktirati sa nekim drugim producentom.⁷

Veći, pak, interes za Radičinu ideju pokazalo je Filmsko proizvodno preduzeće UFUS iz Beograda. U njihovu odgovoru, s nadnevkom od 25. studenog 1961., stoji:

Poštovani družo doktore, s osobitom pažnjom pročitao sam Vaš rukopis 'Dioklecijan'. To je nesumnjivo vrlo interesantan materijal, zahvalan za film, ali koji, i pored Vaše neosporno dobre obrade, u našim uslovima teško može naći put do realizacije. Sredstva koja bi bila potrebna da se taj historijski spektakl snimi daleko prevazilaze naše mogućnosti, te bi jedino rješenje bilo ako bi se zainteresovao za koprodukciju neki strani partner – prvenstveno talijanski. Mi ćemo pokušati da za ovu temu zainteresujemo neke naše poslovne prijatelje u Italiji, te Vas molimo da nam pošaljete talijanski prevod sinopsisa, s kraćim uvodnim obrazloženjem koncepcije. Zasad nemožemo ulaziti ni u kakve ugovorne aranžmane s Vama, ali ukoliko naši pregovori s Talijanima budu urodili plodom, verujemo da neće biti teškoća da se sporazumemo oko otkupa Vaših autorskih prava. Sinopsis i knjigu 'Dioklecijan' zadržaćemo za arhivu. Očekujući da nam što pre dostavite prevod sinopsisa, prijateljski Vas pozdravljamo.

Na pismo kojim je otvorena mogućnost suradnje, Radica je ubrzo uzvratilo pismom prilažući uza nj i koncept pisma za talijanske producente:

Potvrđujem primitak Vašeg cij. pisma od 25.XI. ove godine Br. 2684 potpisanog od Vašeg umjetničkog saradnika gosp. Dušana Žega, na koje Vam odgovaram slijedeće:

Drago mi je što ste zainteresirani za realizaciju filma 'Dioklecijan' po mojem sinopsisu, pa Vam na vaše traženje šaljem talijanski prijevod sinopsisa i suviše koncept pisma za talijanske producente, u kojem sam iznio osnovne ideje filma, da se tim pismom možete koristiti u pregovorima. Razumljivo je, da Vi možete po volji koristiti ili mijenjati tekst tog pisma.

Istovremeno smatram potrebnim da Vas informiram o slijedećem: U doba fašizma u Italiji su mnogo snimali filmove o rimskim imperatorima jer je Musolini težio obnavljanju stare slave i uloge Rima. Radi toga danas u Italiji neki sa skeptikom i nepovjerenjem, apriorno, gledaju na filmove koji obradjuju rimsku istoriju. Obzirom na to može se lako naći netko koji iz principijelnih razloga može da zauzme nepovjerljiv stav prema filmu 'Dioklecijan'. Baš zato je neophodno naglasiti, da ovaj film nema nikakve veze sa slavom i misijom starog Rima, već da on naprotiv evidentno ilustrira kako ni jedan imperator ni diktator ne može da vojničkom silom zaustavi historijski progres društva. Pored toga ovaj film sadrži i još nekoliko naprednih ideja, koje sam istakao u konceptu italijanskog pisma, da bi interesenti bili tačno informirani o idejnoj sadržajnosti filma.

Na kraju, obzirom na Vaš neodređeni odgovor, smatram da sam slobodan da se obraćam u međuvremenu i drugim poduzećima jer bih inače, čekajući nezizvesno vrijeme na Vašu konkretnu odluku, mogao da propustim kakvu drugu priliku i da budem oštećen. Radi toga, ukoliko želite da imate isključivo pravo, da se koristite mojim sinopsisom za traženje partnera za koprodukciju, mislim da bi morali utvrditi ugovorom rok trajanja do kojega ću biti prema Vama obvezan kao i druge modalitete, na Vaše i moje zadovoljstvo. Nadam se da ćete ispravno shvatiti ovo moje upozorenje.

U očekivanju Vašeg cij. odgovora, drugarski Vas pozdravljam...

sa poštovanjem

Prilozi:

Sinopsis na italijanskom

Koncept pisma

Split, dne 4. XII. 1961.

Evo i Koncepta pisma za italijanske producente.

Come lo sapete, nell' odierna produzione cinematografica siamo tornati ali cosiddetti film storici-spettacolari. Questo fatto ci springe offrirvi il sinopsi per un super-film 'DIOCLEZIANO', tratto dal omonimo spettacolo storico del Dott. Vranko Radica. Vogliamo subito accennare che questo film ha nulla di comune con i vecchi film storici: 'Anni bale', 'Nel segno di Roma', 'Nerone', 'Scipione l' Africano' e simili, nei quali c'era più di falsità che della vera realtà storica. Inoltre il film 'Diocleziano' non ha nulla da fare con l'idea della grandezza di Roma e della sua missione, neppure tende, come 'Constantino il grande', affogarsi nel mare del raomanzesco e nella mitologia. Il film 'DIOCLEZIANO' ha una differenza sostanziale. Basandosi sui fatti e documenti storici l'autore cercava d'immettere nello spettacolo un movimento di idee, per dare a questo film storico una certa razionalità.

L'idea centrale di film 'Diocleziano' e quella di perpetua lotta degli uomini per la libertà. Con questa idea è unita l'altra idea storica che a avuto una recente conferma, durante l'ultima guerra mondiale, cioè è l'idea che nessun imperatore et dittatore non può con la forza militare deviare il fatale e progressivo corso della storia. La tragedia di Diocleziano è molto somigliante a quella del Hitler. Nello stesso tempo questo film è interessantissimo in quanto ci illustra un'epoca, molto somigliante alla nostra, quando si cambia completamente l'ordine sociale e viene sostituito d'un altro ordine più progressivo.

V' includiamo ili sinopsis e Vi preghiamo gentilmente di leggerlo.

Se avete l'interesse per questo film e Vi decidete di realizzarlo, si potrà facilmente costruire il scenario dal omonimo spettacolo storico scritto da Dott. Branko Radica.

Siamo perfettamente consci che un simile film chiede abbastanza forti mezzi per la sua realizzazione, e che sarebbe più facile realizzarlo in conproduzione. E siccome una buona parte della scene si dovrebbe effettuare nel vero e autentico ambiente storico in Dalmazia, oppure in Jugoslavia, noi siamo disposti di entrare con Voi in trattative per la conproduzione di questo film.

In attesa della Vostra gentile e concreta risposta Vi preghiamo di voler riceverne i nostri più cordiali e distinti saluti.

Iz (dostupne) korespondencije nismo uspjeli doznati što je bilo s ovom inicijativom, ali zaključujemo da nije urodila plodom.

Plodom nije urodila ni prepiska Branka Radica i *Avala filma* iz Beograda: *Poštovani Druže, izveštavamo Vas da naše preduzeće nije zainteresovano za realizaciju vašeg Projekta. Zahvaljujemo na saradnji i vraćamo rukopis.*⁸

Radicu negativan odgovor nije obeshrabrio. Za svoju ideju nastojao je zainteresirati i talijanske filmske producente, ali i poznatoga talijanskoga redatelja Dina de Laurentisa, o čemu svjedoči prepiska koje smo u posjedu. Donosimo Radičino pismo de Laurentisu, hrvatski sinopsis te odgovor iz ureda poznatoga redatelja.

Radičino pismo Dinu de Laurentisu

Distinto signor Dino de LAURENTIS
R O M A

Non è certamente usuale trattare un affare serio in questo modo. Ma non avendo la possibilità a recarmi per ora a Roma, e non essendo sicuro che Lei avrà l'interesse per questo affare, ho deciso di rivolgermi a Lei con questa lettera, conscio, che scrivo a un rinomato produttore e onesto gentiluomo d'affari con il quale posso entrare in trattative, sinceramente ed apertamente, senza paura di essere deluso.

Come lo sapete, meglio di me, nell'odierna produzione cinematografica siamo tornati ai cosiddetti film storici-spettacolari. Questo fatto mi springe a offrirVi il mio sinopsi per un super-film 'DIOCLEZIANO', tratto dal mio omonimo spettacolo storico pubblicato alla fine dell'anno scorso. Voglio subito accennare che questo film non ha nulla di comune con i vecchi film storici: 'Annibale', 'Nel segno di Roma', 'Scipione l'Africano', 'Nerone' ecc. nei quali c'era più di falsità e palcoscenico che della vera realtà storica e delle antiche virtù. Inoltre il film 'DIOCLEZIANO' non ha nulla da fare con l'idea della grandezza di Roma e della sua missione, ne pure tende, come 'Costantino il grande', affogarsi nel mare del romanzesco e nella mitologia. Film 'Diocleziano' ha una differenza sostanziale. Basandosi sui fatti e documenti storici, cercavo di immettere nello spettacolo un movimento di idee, per dare a questo film storico una certa razionalità.

L'idea centrale di film 'Diocleziano' è quella di perpetua lotta degli uomini per la libertà. Con questa idea centrale è unita l'altra idea storica che ha avuto una recente conferma, durante l'ultima guerra mondiale /il caso Hitler /, ciò è l'idea che nessun imperatore e dittatore non può con forza militare deviare il fatale corso della storia. La tragedia di Diocleziano è precisa a quella di Hitler.

V' includo ili mio sinopsi e Vi prego gentilmente di leggerlo. /Scusatemi per i sbagli linguistici perchè non conosco bene la vostra bellissima lingua./

Se avete l' interesse per questo film e Vi decidete a comparare ili mio sinopsis, potrò mandarvi la traduzione francese del mio omonimo spattacolo storico, stampato in serbo-croato /80 pagine/ dal quale si potrà facilmente costruire il scenario. Sono del parere che questo fil si potrebbe realizzare eventualmente in comproduzione con qualche compagnia jugoslava, perchè molte scene si dovrebbero effetu are nel vero e autentico ambiente storico in Dalmazia.

Alla fine, due battute di spirito per una buona risata: Nell' antico tempo romano la Dalmazia vendeva al ricco Creso migliaia di schiavi ed ora dalla Dalmazia vendo a Lei a Roma un autentico imperatore romano. Come il tempo fale proprie parodie!

Una volta ala televisione ho visto come vi piace in scerzo tirare i vostri attori /colaboratori/ per il naso. Mi auguro che anch'io divento un Vostro collaboratore e poi potete tirarmi per il naso.

In attesa della Vostra gentile e concreta risposta Vi prego di voler ricevere e miei più cordiali saluti

*Con massima stima:
Branko Radica*

Radičino pismo Dinu de Laurentisu datirano je 14. studenoga 1961. godine. Petnaest dana kasnije na svoje pismo i sinopsis na talijanskome jeziku Radica je iz Laurentisova ureda dobio odgovor sljedećeg sadržaja:

*Egregio Dottor Radica,
abbiamo esaminato attentamente la synopsis del Suo soggetto 'DIOCLEZIANO', ma siamo spiacenti di doverglielo restituire in quanto i molti impegni che abbiamo in questo momento ci consentono di assumerne dei nuovi.*

Nel ringraziarLa nuovamente per il gentile invio Le porgiamo i nostri più cordiali saluti.

Vittorio Bonicelli

Držimo da je našem čitatelju zanimljiv i sinopsis koji je Radica poslao de Laurentisu. Iako smo u posjedu i verzije na talijanskome jeziku, donosimo hrvatsku inačicu.

DIOKLECIJAN

(Tragedija posljednjeg sina Jupiterova)

SINOPSIS

po istoimenom spektaklu dra Branka Radice.

Osnovna ideja: Dioklecijan, koji od običnog vojnika postaje rimski imperator, proglašuje se sinom Jupitera i fanatički vjeruje da može radikalnim državnim reformama, brutalnom silom i masovnim masakrima svojih protivnika zaustaviti točak historije i spasiti trulu rimsku imperiju i njene institucije od propasti. Ali novo vrijeme i napredne sile ruše sva njegova nastojanja, lišavaju ga moći, autoriteta i porodice i on užasno razočaran, napušten i osamljen počinja samoubistvo.

xxx

Rimska vojska zauzima Leodium u Belgiji. U bitci je ranjen i rimski oficir Diokles. Druidska svećenica koja ga njeguje proriče mu, da će postati imperator kad ubije vepra-Apera. Proročanstvo se ispunja u Kalcedoniji kada Diokles, kao predsjednik vojnog suda, raskrinkava ubojicu imperatora Numerijana, Apera, te ga ubija, na što ga vojska aklamira za novog imperatora.

Brat ubijenog Numerijana, imperator Karin, hita s vojskom iz Rima protiv Dioklecijana da ga svrgne i njihove se vojske sukobe na mjestu gdje se Morava slijeva u Dunav. Dioklecijanova vojska je od marša iscrpljena i on očajava. Dolazi mu u šator mladi oficir barbarin Galerije, koji se nudi da će pripremiti ubistvo Karina. Dioklecijan odbija, ali se predomišlja i daje mu kesu zlatnika. Galerije, prerušen, odlazi u protivnički tabor i potplati Karinova sekretara, koji ubija svog imperatora. Obezglavljena Karinova vojska pridružuje se Dioklecijanovoj te ga ponovo aklamiraju imperatorom. U strogoj diskreciji Dioklecijan obećaje Galeriju trajnu zahvalnost i nagradu. od tog časa oni su zajednički vezani tom tajnom i Galerije postaje Dioklecijanov ljubimac.

Dioklecijan, koji ne trpi Rim i rimski senat, već se oslanja na vojsku, odabire za novu prijestolnicu malu varoš Nikomediju na Bosporu, uvodi na dvoru raskoš i ceremonijal orijentalnih vladara te se proglašuje sinom Jupitera (Jovius).

Dioklecijan poziva iz Salone svoju porodicu u Nikomediju. Ta vijest izaziva u Saloni, rodnom gradu Dioklecijana, veliki entuzijizam. Gradjani sa najvećim

slavljem ispraćuju Dioklecijanovu obitelj: majku Dirustu, ženu Prisku i kćerku Valeriju, koji odlaze u Nikomediju. S njima odlaze i Dioklecijanovi prijatelji iz djetinjstva: Tibul, historičar i Dion sa svojim sinom Antonijem.

Dioklecijan je potpuno posvećen državičkim poslovima i zanemaruje obitelj, koja živi u Nikomediji skromno i povučeno. On je potišten, jer učestali pokušaji neprijatelja da provalje granice imperije zadaju mu brige. To ga prisiljava da podijeli carstvo na dva dijela, istočno i zapadno. Upravu zapadnog dijela carstva, na svečani način, povjerava svom ratnom drugu Maksimijanu, kojega imenuje suvladarom-imperatorom. Tom prilikom priredjena je velika svečanost u Nikomediji na dvoru. Prisutni su pored Dioklecijanove porodice i Maksimijanova porodica, historičar Tibul, magister ceremonijala Dion sa sinom ofcirom Antonijem i Dioklecijanov ljubimac, viši ofcior Galerij.

Dioklecijanova kći Valerija pokazuje simpatije prema Antoniju, koga pozna iz djetinjstva i koji je istinski voli. Njihovu ljubav podržava i Dioklecijanova majka Dirusta, koja bi željela da Valerija postane žena Antonija. Ali u Valeriju je zaljubljen i Galerije, koji uzalud pokušava da je osvoji. Na gozbi koju je Galerij priredio svojim drugovima on se hvališe da će uskoro postati Dioklecijanov zet. Za tu izjavu saznaju Dirusta i Valerija. Dirusta moli sina da ne da kćerku Galeriju. Antonij iz ljubomore napadne Galerija, koji sretno izbjegne. No usprkos protivljenju majke i kćeri, Dioklecijan daje Valeriju za ženu Galeriju zato što ga smatra odvažnim vojskovođjom, a Antonija imenuje prefektom svoje tjeelsne garde. I da još više uzvisi svoga zeta, kod podjele imperije na tatarhiju, imenuje Galerija svojim cesarem. Antonije iz razočaranja, posjećuje potajno noćne sastanke kršćana i postaje kršćanin.

Imperator Dioklecijan i njegov zet cesar Galerij vraćaju se kao pobjednici iz Perzijskog rata u Nikomediju gdje im je priredjen triiumfalan doček. Na proslavu dolazi i Galerijeva ljubavnica Flavija Galla, koja otkriva Valeriji da ima nezakonita sina sa Galerijem Aurelija. To otkriće izaziva skandal na dvoru. Nakon proslave Dioklecijan oštro prigovara Galeriju i tjera ga iz dvora, a Valerija odbija da dalje s njim živi kao sa mužem. Galerij odlazi sam u svoju rezidenciju Sirmium.

Ponižena i ojadjena Valerija pokušava da se ponovo približi Antoniju, ali on joj neuzvrća ljubav, nego prema njoj osjeća sućut i bratsku pažnju, svjestan da je imperator kriv za njenu nesretnu sudbinu.

Galerij daje potajno pogubiti svoju ljubavnicu Flaviju Gallu, da bi opet zadobio ljubav Valerije i ublažio bijes Dioklecijana, no to mu ne uspijeva. Doznajući po doušnicima, da je Antonij postao kršćanin, Galerij, iz ljubomore prema njemu, spremi osvetnički plan. Dolazi potajno noću u Nikomediju i pripremi palež Dio-

klecijanove palače i za to djelo objedi kršćane, te nagovori Dioklecijana, da izvrši istragu na dvoru i utvrdi tko su kršćani i kazni počinitelje paleža. Dioklecijan prihvati njegovu sugestiju i lično vodi istragu. Postavlja u dvorište kip Jupitrov i oni koji odbiju da se poklone, to su kršćani. Među onima koji su odbili da se poklone Jupiteru i koji se priznaše kršćanima bio je i Antonije. On biva bačen u tamnicu i čeka smrt. Valerija moli oca da ga pomiluje, ali on je neumoljiv. Tada Valerija posjeti Antonija u tamnicu i nagovara ga na bijeg. On odbija. Vojnici ga izvode z tamnice i bacaju divljim zvijerima. Njegov otac Dion, koji je promatrao taj užasan prizor padne u nesvijest i od tog časa mu se poremeti um.

Uplašen pojavom kršćana na dvoru i provalama Barbara, te iscrpljen poslovima, Dioklecijan se razboli. Dolazi mu u posjet Galerij sa svojim sinom Aurelijem. Tom prilikom Dioklecijan mu predaje provizorno upravu njegova teritorija. Galerij ga nagovori da moli Valeriju da mu preuzme sina Aurelija na odgajanje. Valerija na traženje oca prima malog Aurelija, kojega kasnije zavoli kao svoje dijete. Istovremeno Galerij nagovori Dioklecijana da izda drakonski edikt protiv kršćana. Po čitavoj imperiji ruše se kršćanske bazilike, pale crkvene knjige i vrše pokolji kršćana, koji bježe u šumu da se spase. To izaziva pobunu puka. U Aleksandriji u Egiptu, na čelu pobunjenog naroda preuzima vlast Ahilej. Dioklecijan, koji je već ozdravio, kreće s vojskom protiv uzurpatora i opsjedne Aleksandriju, koja pruža otpor. Vidjevši da je ne može prisiliti na predaju, izvrši žestoki juriš na grad i provali unutra te izvrši užasno klanje. Kad je vidio da mu potok krvi dolazi konju do gležanja, dade nalog da se obustavi masakriranje pučanstva. Na to građani Aleksandrije padoše pred njim ničice i obečaše mu u znak trajne zahvalnosti podignuti spomen kolonu.

Nakon bitke vraća se pobjedonosno u Nikomediju, kamo mu dodjoše u posjet suvladar Maksimijan, sa obitelji, te njegov cezar Konstancije Klor sa sinom Konstantinom. Tom prilikom Maksimijan nagovori Dioklecijana da podju zajedno u Rim da tamo proslave dvadesetgodišnjicu njihova vladanja imperijom (Vicennalia).

Za vrijeme vicennalia u Rimu, senatori, koji mrze Dioklecijana zato što je detronirao Rim kao prijestolnicu imperije, organizuju demonstracije protiv Dioklecijana. Dok on prolazi ulicama u trijumfalnim kolima, pristaše senata dobacuju mu uvredljive poklike i dijele satirične letke proti njemu. Dioklecijan revoltiran tim postupkom, smjesta napušta povorku i odlazi u Ravenu, odakle ladjom dolazi u Dalmaciju, blizu Salone, da pregleda svoju novu palaču, koju muzidaju hiljade robova. Videći da je raskošna palača pri završetku, vraća se u Nikomediju i donosi odluku da abdicira.

Svečani čin abdikacije vrši se na brežuljku blizu Nikomedije u prisutnosti vojskovođa, konzula, legata, dvorjanika i vojske. Pod kipom Jupitera on predaje imperatorske znakove (plašt i diadem) svome cesaru Galeriju, koji od tog časa postaje imperator. Galerije zatim predaje svoj cezarski plašt ratnom drugu Maksiminu Daji, koji tako postaje cesar. Tad Dioklecijan, ispraćen plakanjem i pozdravima, svojih vjernih, koji su tužni radi njegove abdikacije, silazi sa brežuljka na cestu, gdje ga čeka velika povorka kola, i sa porodicom i pratnjom odlazi u novu palaču (u Split) sa željom da tamo provede u miru posljednje godine života.

Istovremeno u Milanu suvladar imperator Maksimijan abdicira u korist svoga cesara Konstancija Klora, koji postaje imperator.

U svojoj novoj palači blizu rodne Salone (u današnjem Splitu) Dioklecijan živi smireno i bavi se povrtlarstvom, okružen pažnjom svoje žene i kćeri, te Tibula i Diona. I Valerija je sretna uz dječaka Aurelija, koji ju je zavolio kao pravu majku. Njihova radost traje kratko. Glasnici donose crne vijesti. Iz Britanije stiže vijest o nenadanoj smrti imperatora Konstancija koga je zamijenio njegov mladi sin Konstantin dajući se od vojske aklamirati za imperatora. Malo zatim stiže iz Rima vijest, da se i Maksimijanov sin Maksencije dao proglasiti za imperatora u Rimu. Dioklecijan je zbog toga zabrinut.

Najednom stiže iz Rima u palaču Maksimijan i izlaže Dioklecijanu teško stanje u imperiji te ga moli da ponovo preuzme vlast, uspostavi red i spasi imperiju od građanskog rata. Ali, svjestan svoje starosti, Dioklecijan odbija njegovu molbu lakonskom izjavom: Da vidiš kako krasno uspeva moje povrće, ne bi se usudio da mi daješ takav savjet. Maksimijan odlazi razočaran.

Teško bolestan Galerij poručuje po vlasniku Valeriji, da mu se vrati skupa sa sinom ili mu barem pošalje sina Aurelija. Valerija ne može da se rastane od Aurelija, koga je zavoljela kao rođeno dijete i odlučuje da ode s njim Galeriju. I Priska, koja ne može da živi odvojen od kćeri, odlučuje da podje s njima, usprkos protivljenja Dioklecijana. Tako Dioklecijan ostaje u zidinama palače sam u društvu Tibula i Diona.

Galerij na samrti imenuje novim imperatorom Licinija. Sada u imperiji vladaju petorica imperatora: Galerij, Daja, Konstantin, Maksencije i Licinij. Kada je Tibul to saopćio Dioklecijanu on je očajan jer u tome vidi tetrarhije, koju je smatrao najboljom formom državnog uređenja. Od predviđja građanski rat, koji zbilja nastaje. Konstantin iz Britanije dolazi vojskom u Rim i potuče hametom Maksencijevu vojsku, koja se potopi u Tiberu skupa sa Maksencijem. (In hoc signo vinces)

Po smrti Galerija, Licinij daje uhapsiti Valeriju, Prisku i Aurelija i zatvori ih u tamnici u Nikomediji. Dioklecijan upućuje vruće i ganutljive molbe Liciniju da mu pusti na slobodu ženu i kćerku, ali on mu ne odgovara. Zatim Licinije daje pogubiti Aurelija i kad su vojnici došli da ga odvedu, Valerija ga je zagrlila i nije ga dala. Ali ga vojnici ubiše u njenom zagrljaju. Zatim odvedoše Prisku i Valeriju koje također pogubiše. Ne primajući vijesti od Licinija, Dioklecijan, utučen, čitave dane provodi u molitvi u hramu Jupitera i traži proročanstvo vrača.

Konstantin i Licinije donose u Milanu Edikt o vjerskoj toleranciji. Ohrabreni tim ediktom kršćani iz Salone postaju buntovni i dolaze pred Dioklecijanovu palaču i osvetnički demonstriraju i prijete. U samoj palači neki robovi postaju kršćani i glasno mole novog boga. Kad je to čuo Dioklecijan on strepi od urote. Saznavši, da mu je Licinij ubio ženu i kćerku, teško razočaran, vidjevši da su sva djela propala, usamljen i očajan, ona počinja samoubijstvo pred kipom Jupitera. Tibul i Dion nalaze ga mrtva.

Dr. Branko Radica

Car Dioklecijan, kažimo u zaključku, nije samo jedno od trajnih mjesta splitske društvene memorije i identiteta. Pozivanje na tradiciju, *starine i božanske (carske) kultove* način je i oblik duljeg pamćenja sredine i njezino *odolijevanje rastakanju, zaboravu*, kako kaže Ivo Babić.⁹ U tomu je, nema sumnje, značajno i ovo nastojanje da se Dioklecijan ovjekovječi u filmskom spektaklu, na čemu je Branko Radica ustrajno i predano nastojao. Iako njegov plemeniti napor nije urodio plodom, to ga, uza sve ostalo, svrstava u krug splitskih kulturnih značajnika, što je i razlog zašto smo mu posvetili ove stranice.

BILJEŠKE

- ¹ Branko Radica. u: *Leksikon hrvatske književnosti*. Zagreb 2011., 523.
- ² Usporedi moj članak: *Svi hrvatski Dioklecijani*. u: *Splitske teme*. Zagreb 2010. Sam tekst dramskoga spektakla vidi u mojoj knjizi *Car na pozornici*. Zagreb 2012.
- ³ Ove podatke dugujem g. Gordanu Kačiću. I ovom prilikom mu iskreno zahvaljujem!
- ⁴ Branko Radica: *Dioklecijan. Historijski spektakl*. Split 1960.
- ⁵ Pismo datirano 11. XI. 1961.
- ⁶ Pismo datirano 3. V. 1962.
- ⁷ Pismo datirano 4. IX. 1961.
- ⁸ Pismo od 1. XII. 1961.
- ⁹ Ivo Babić: *Mit o podrijetlu*. u knjizi: *Dioklecijan i Split*. Split 2005., 82 i dalje.

Ostala korištena literatura: Zdravko Mužinić: *Uspomene dr. Branke Radice*. Hrvatska obzorja, Split 2-3/1999.

DIOCLETIAN AS A LINK BETWEEN BRANKO RADICA AND DINO DE
LAURENTIS

Summary

Branko Radica was a true polymath: a lawyer, a journalist, a publisher and a writer. This prominent individual directed a significant amount of his creative energy towards promoting cultural particularities of his home town of Split. His works include a theatre show entitled *Agonija rimske imperije i smrt Dioklecijana*, a libretto for the opera *Dioklecijan* by Ivo Tijardović, monographs and books, such as *Novi Split*, *Vodič Splita*, *Salona i Split*, *Josip Hatze* and a dramatic spectacle about the emperor Diocletian.

Intrigued by the emperor Diocletian, many authors wrote about his life. Yet, many facts about him remained shrouded in mystery, which made this prominent individual even more appealing to historians and writers. Authors, who wrote about Diocletian with variable success, were, as follows: V. Deželić (*Car Dioklecijan*, 1906), I. Ivanji (*Dioklecijan*, 1973), A. Kuzmanić (*Dioklecijan cesar rimski*, 1844), Milutin Majer (*Vrtlar iz Aspalathosa*, 1930), S. Matavulj (*Car Duklijan*, 1918), G. Zarbarini (*Diocleide*, Zadar, 1887), L. Katić (*Dioklecijan u Solinu*, 1921), V. Barbieri (*Dioklecijan*, roman, 2006), Milan Ogrizović (*Car Dioklecijan*, 1913), Ferdo Rožić (*Posljednji dani cara Dioklecijana*, 1915), Milan Kovačević (*Dioklecijan* 1928), Vitalis Barbarus de Puncta (Živko Vekarić), *Revolucija na Peristilu* (1929.), Branko Radica (*Dioklecijan* 1960), Antun Šoljan (*Palača cara Dioklecijana* 1970), Frano Maroević (*Car Dioklecijan*, 1971), Mladen Vuković (*Povratak Dioklecijana - Car po drugi put u Splitu*, 1995), Mladen Vuković (*Spliški akva(rel)dukt - Sličica iz spliškog predgrađa Proljeća Gospodnjeg*, 1999), Vedran Matošić (*Diokles*), Jakša Zlodre (*Dioklecijančica*, 2005), et al. Amongst these dramatic spectacles, some have never been staged and some have been cast into oblivion.

Dr Branko Radica produced a dramatic spectacle entitled *Spektakl dostojan historije o Dioklecijanu (History of Diocletian Spectacle)* in 1960. The spectacle depicted fragments from the Emperor Diocletian's life. In the author's words, the spectacle *was created for large and open theatres in which mass scenes could be easily staged*. Although Radica studied a large number of texts about the emperor to prepare for the creation of the dramatic spectacle, he would also frequently travel to Rome and Nicomedia in search of additional texts that would eventually provide some new facts about Diocletian himself. The main reason Radica embarked on writing the spectacle was the significant lack of texts about Diocletian by the local authors. He considered this lack as intolerable negligence on the part of local authors since the emperor, after all, had been born, lived and died in Dalmatia. In the spectacle Radica tried to *revive Diocletian as he really was, depicting him within the intimate circle of his family in the specific historical context*. The palace in which Diocletian spent the final years of his life played a significant role in the turbulent times and, in the author's words, *had become a cradle of the city of Split. Its unique architectural beauty had always been a source of inspiration for the citizens of Split*. Radica saw the palace not only as the essence of his own being but also as the essence of the city itself.

Branko Radica depicted key moments in Diocletian's life in his dramatic spectacle. These key moments included the emperor's coming to the throne at the age of 39, political and economic crisis, anti-militaristic Christian propaganda, the proclamation of the Tetrarchy,

the construction of the palace and the disease period, the separation of civilian and military authority, the persecution of Christians, retreat from power and death in 313.

The authors of this paper would like to renew the interest of prominent individuals and institutions for Diocletian's legacy. The making of the film about Diocletian would significantly contribute to the promotion of this remarkable individual who has long been an integral part of the city of Split sociocultural identity.

EXPORT - IMPORT
FILM PRODUCTION
JAD RAN FILM Zagreb - Telefon: 47-810, 47-808
400-19
1-981

PODUZEĆE ZA SNIMANJE FILMOVA
ZAGREB, Dubrava

Telegrami: JADRANFILM Zagreb - Telefon: 47-810, 47-808
Pobuzasti preliac: broj 06 - Teleskop rad Narodne Lektore FNRJ, Zagreb

U objevoj savesti ZAGREB, dne 4. IX. 61.

Broj 862	Znak Dram.
-------------	---------------

Val broj: Dr. Branko Radica
Split
Zadarska 16

Naš znak:

Predmet:

Poštovani druže Radica,

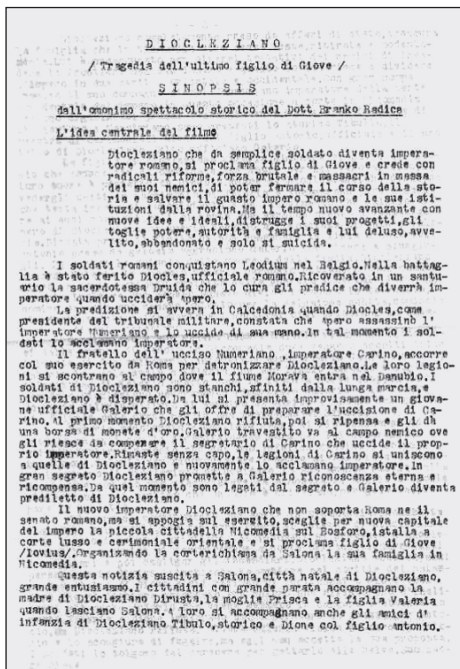
Vaš historijski spektakl "Dioklecijan", koji ste nam ponudili da vidimo mogućnost njegovog filmskog transponiranja, predstavlja vrlo interesantan materijal za historijski spektakl film. Medjutim, kako bi troškovi realizacije ovog filma višestruko premažili cijenu koštanja jednog filma u našoj produkciji, ne bi mogli za dogledno vrijeme pomišljati na ekranizaciju Vašeg teksta.

Kako Vas ne želimo držati u neizvjesnosti, vraćamo Vam tekst i drame i sinopsisa, da bi eventualno mogli, ako želite, kontaktirati sa nekim drugim producentom.

Primite naše srdačne pozdrave.

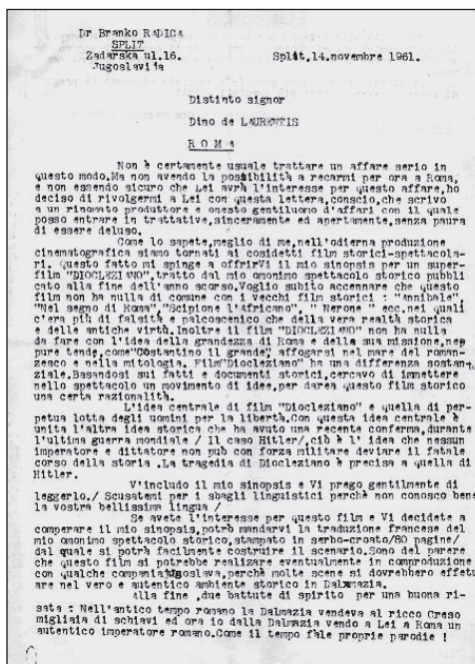
Umetnički direktor:
Jadran-film
Poduzeće za snimanje filmova
ZAGREB
(Morislav Ugljen)

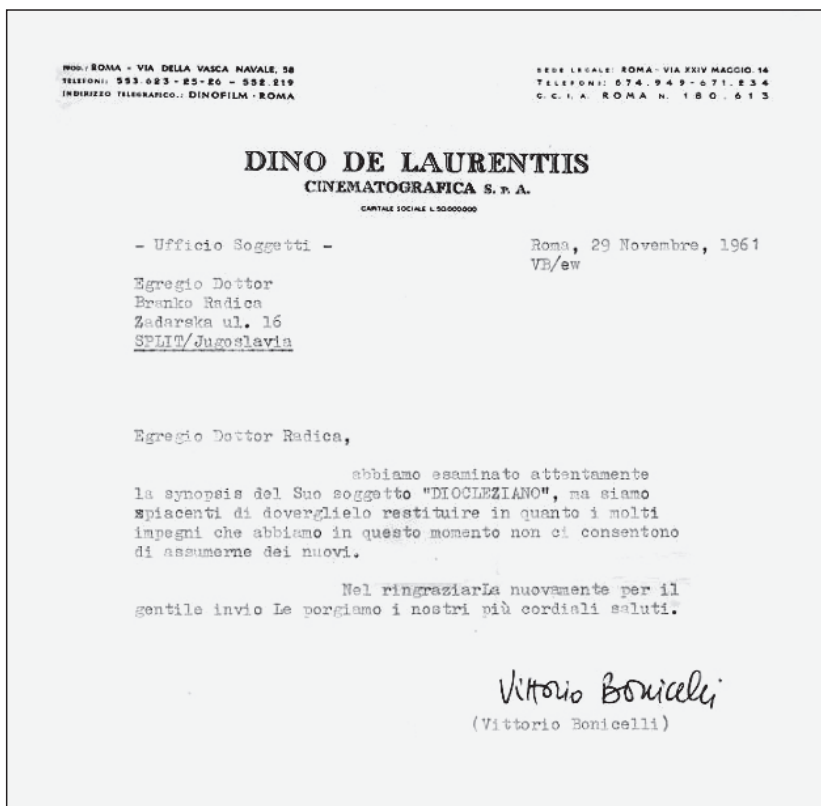
Slika 1. Preslika odgovora jedne od filmskih kuća kojima se Radica obraćao kako bi im ponudio svoj scenarij za film o Dioklecijanu

Slika 3. Pismo Dinu
de Laurentisu

Slika 2. Sinopsis za film o Dioklecijanu
na talijanskom jeziku

Slika 4. Odgovor iz ureda Dina de Laurentisa